

GIOTTO ZSOLNÁN: A RÓMAI NAVICELLA-MOZAIK EGY KORAI MÁSOLATA

Papp Szilárd

A cikk bővített változata megjelent az *Élet és Tudományban* (71. évf., 20.sz./2016)

A középkorban egy műalkotás másolása teljesen más megítélés alá esett, mint mai világunkban. Manapság ugyanis a szerzői jogok szigorúan próbálják meghatározni az „eredeti mű” fogalmát, s ezzel együtt szabályozni, hogy ki, mikor, milyen mértékben és körülmények között használhat fel mások által létrehozott alkotást. A 14. században a kiemelkedő, híres mű másolása, helyesebben szólva a példa (exemplum) követése már önmagában is kívánatos dolognak minősült. Ráadásul még dicsőséget is hozhatott a „másolóra”, ha az előkép az új műben felismerhetővé vált, vagy ha azt valamilyen értelemben esetleg felülmúlta. E felfogás teológiai alapja részben arra vezethető vissza, hogy a világ teremtésekor az Úr a saját maga képmására, azaz másolással teremtette meg az embert.

Egy előkép követésének, tehát a másolásnak az eredményét szintén nem a mai értelemben kell elképzelnünk. Műalkotások esetében ez ugyanis nem a műszaki pontosságú vagy teljes vizuális azonosságra való törekvést jelentette, hanem a követendő mű bizonyos kiválasztott jellemzőinek a megjelenítését. Egy épület esetében mondjuk a boltozatot tartó oszlopok számának

egyezését, az alaprajz centrális vagy hosszanti formáját, de a megfeleléshez hozzájárulhatott az is, ha a köanyag azonos helyszínről származott. Képeknél leginkább a téma kompozíciójának a hasonlósága volt a legfontosabb kritérium, s a számunkra ma oly lényegesnek tűnő stílus követése alig ismert jelenség a középkorból.

Az eredeti mű

A nyugati keresztény egyházban a jubileumi év szokását VIII. Bonifác pápa vezette be. Az 1300-as esztendő szentévé nyilvánította, melyet a később kialakult hagyomány alapján huszonöt évenként a mai napig kihirdetnek a pápák. A jubileumi évben a hívők könnyebben, s kiterjedtebb módon kaphatnak feloldozást bűneik alól, s a legszélesebb körű bűnbocsánatot római zarándoklattal nyerhetik el. Állítólag már az első, 1300-as szentév alkalmából is több millióan keresték fel az Örök Várost. Róma számára e zarándokhullám természetesen nem csekély anyagi előnnyel is járt.

Sok tényező utal arra, hogy Giotto di Bondonét, az akkori Itália leghíresebb művészt ezzel az első, 1300-as szentévvvel kapcsolatban kérték fel egy több

szempontból is kiemelkedő mű elkészítésére a római Szent Péter-bazilika számára. A mozaiktechnikájú, s az egykori viszonyok között elképesztően monumentális, nagyjából 10 x 14 méteres kép alapját egy evangéliumi történet adta: a tanítványok a viharos Genézareti-tavon hajóztak, amikor megjelent előttük a vízen járó Krisztus. Kápráznak vélték a látványt, s jobbára megrémültek tőle. Péter viszont kilépett a csónakból a vízbe, hogy meggyőződjön mestere kilétéről. Kishitűségében azonban elmerült, s Krisztus mentette ki a hullámok közül. Ezt a már régről ábrázolt jelenetet Giotto egyrészt a tanítványok reakciójának sokszínű megjelenítésével, érzelmeik bemutatásával fogalmazta újjá, másrészt – nyilván a megrendelői igény alapján – az alkotás a mellékalakok bevonásával többértű, szimbolikus értelmet is kapott. A hánykolódó hajó, benne a tanítványokkal az egyház allegóriájaként jelent meg, s az egész ábrázolás a kereszténység egységét, illetve azon belül a római egyház akkoriban nem egyértelmű vezető szerepét igyekezett propagálni. A hajóval megjelenített egyház-allegóriának köszönhetően a kép a későbbiekben a Navicella, azaz hajócska néven híressé vált. Miután a mozaikot a Szent Péter-bazilika nyitott előcsarnokában állították fel, a Rómába áramló zarándoktömegek óhatatlanul is szembesültek vele a vatikáni templomba lépve. Elhelyezkedésének, méretének, szimbolikus tartalmának, de valamelyest alkotójának is köszönhetően a mozaik idővel a nyugati világ egyik legismertebb művévé vált. A 15. századtól kezdve gyakorta másolták számos műfajban, melyek céljuknak megfelelően több-kevesebb hűséggel követték az eredetit. Tekintve, hogy Giotto alkotása a régi Szent Péter-templomot helyettesítő jelenlegi épület 17. századi emelésekor teljesen elpusztult, mára csak a másolatok alapján lehet rekonstruálni az eredeti művet.

Kiszolna és középkori temploma

Erdély északkeleti sarkában, Beszterce városának szomszédságában található egy település, melynek középkori magyar neve, Zsolna, szláv eredetű szóból szá-

A KISZOLNAI TEMPLOM MEGMENTÉSE

A KISZOLNAI EVANGÉLIKUS TEMPLOM DRÁMÁJA

Szűcs Endre

Amilyen örömmel és számomra is szívszorító nosztalgiával beszélgettem a sokoldalú Diószegi Lászlóval, ugyanolyan lelkesedéssel emlékszem a Teleki László Alapítvány 2016. decemberi konferenciájára, mely a *Megújuló magyar műemlékek a Kárpát-medencében, a Rómer Flóris Tervben* címet kapta. Ez is, mint az előzőek, nagy sikert aratott. Engem – a többi között – legjobban a kiszolnai templom viszontagságos története fogott meg. Hogy miért? Egyrészt elégikus története,

másrészt kelet-közép-európai voltának nagyon is magas európai színvonalra, és a három nemzet együttlétének ténye, a megmenekülés, újjászületés magyar–szász–román együttgondolkodásának felröppent szívárványa. Csak nehogy délibáb legyen belőle...

A templomra egy, a közelmúltban történt felfedezés hívta fel a hazai és nemzetközi figyelmet: szentélyében Giotto Navicella-kompozíciójának a negyedik, eddig ismeretlen másolatát sikerült beazonosítani. A kiszolnai templom drámáját Papp Szilárd művészettörténész, Kiss Lóránd falképregesztátor és a Möller István Alapítványt képviselő Kollár Tibor pszichiáter, örökségvédő írásából ismerhetjük meg.

Francesco Berretta: Giotto Navicella-mozaikjának másolata, 1628, Róma, Vatikán. Fotó: Wikipédia

A templom szentélye délkeletről.
Fotó: Papp Szilárd ▼

mazik (ma Kizsolna). A jelenleg románok által lakott, s magyar neve után Jelnának hívott falut németek alapították a 12. század második, vagy a 13. század első felében (németül Senndorf). Noha soha nem lehetett jelentős település, számos középkori adat utal arra, hogy a régiós központtá fejlődött Beszterce számára Zsolna mind világi, mind egyházi értelemben kiemelten fontos volt. A település jelenleg is meglévő, középkori plébániatemplomát építészeti formái alapján a 14. század második felében emelték, minden bizonnyal a közeli Besztercén működő mesterek. A zsolnai egyházközségnek fennmaradt egy középkori, a Kárpát-medencében jelenleg egyedülállóan tekinthető számadáskönyve, amelyből kiderül, hogy a templom a méreteihez és a település jelentőségéhez képest kifejezetten gazdag volt ereklyékben és liturgikus felszerelésben. A reformációval az erdélyi százság, így a zsolnai egyházközség is evangélikussá lett. Ez a változás a templom épületét azonban nemigen érintette. A belsőben a legnagyobb módosulást az jelentette, hogy a középkori falképeket az új vallásnak megfelelően lemeszelték. A II. világháború végén a zsolnai németek az észak-erdélyi százsággal együtt egységesen nyugatra menekültek, s csak kisebb részük tért vissza a háború után. A falut főleg románokkal telepítették be, s az elöregedett százság kihalásával az evangélikus egyházközség 1976-ban megszűnt.

A használaton kívül maradt templom egy ideig még viszonylag jó állapotban állt, a kilencvenes években azonban hajóboltozata teljesen beomlott, s onnantól fogva romlása egyre gyorsuló ütemben zajlik. A hajónak mára részben a falai is összedőltek, s belsejében kisebb erdő fogadja a látogatót. Noha pillanatnyilag a szentély még viszonylag ép, fedélszéke már ennek is eltűnt, így középkori boltozata olyan rossz állapotba került, hogy statikai szakvélemények alapján a következő telet nem fogja túlélni.

Nemzetközi jelentőségű tudományos felismerés

A templomépület romlásával az evangélikus idős szakmeszelései a belsőben elkezdtek lepotyogni. Így derült fény arra, hogy az újkori rétegek alatt a hajóban, de főként a szentélyben nagyobb felületen középkori, nagyjából a templom építésével azonos korú falfestmények vannak. E freskók idővel sajnos szintén elkezdtek pusztulni. Ha valaki ma felkeresi a templomot, fehér és sárgás, újkori meszelések alól előbukkanó, összefüggéstelen, s jobbára elmosódott középkori freskórészleteket lát, melyeket mára teljesen csupasz falfelületek fognak közre. Látni a falképek pusztulását, a besztercei múzeum munkatársai 2007-ben öt, alakokat ábrázoló részletet leválasztottak belőlük, s bevitték a múzeumba.

Mindettől függetlenül 2014-ben magánkezdményezésre kutatóprogram indult az erdélyi Mezőség középkori egyházi építészetének a feltérképezésére. Ennek kapcsán került a művészettörténészek és restaurátorok látókörébe a pusztuló zsolnai templom is. A szakemberek az igen töredékes falfestmények meglévő részleteit felmérték, a kutatás során összegyűjtötték a korábbi, már elpusztult freskórészleteket is megőrzítő fotókat, s fény derült a besztercei múzeum munkatársainak értékmentő tevékenységére is. E három „forrásból” összeállítva a mozaikszemeket, a szentély északi falának egy ábrázolásával kapcsolatban olyan tudományos felfedezés született, amely nem csupán erdélyi vagy Kárpát-medencei, de még nemzetközi összefüggésben is számot tarthat az érdeklődésre.

Az északi fal nyugati szakaszán ma is látható egy hatalmas vitorla, alatta szentek sorával. Utóbbiakról a besztercei múzeumban lévő töredékek alapján derült ki, hogy az apostolokról van szó, akik a vitorlához tartozó hajóban foglaltak helyet. Ennek alapján az ábrázolás témáját még nem lehetett egyértelműen megállapítani, mivel három-négy evangéliumi jelenet is szóba jöhetne. Archiv fotókon a hajótól jobbra azonban még megjelenik egy Krisztus-alak is, aki maga elé néz, s jobbát is lefelé nyújtja. Ez volt a kulcsa annak a felismerésnek, hogy Zsolnán azt a jelenetet ábrázolták, amint a tanítványok hajóhoz közeledő, vízen járó Krisztus kimenté Pétert a habokból. Noha Szent Péter alakjából már az archiv fotókon sem látszik semmi, a besztercei múzeum gesztikuláló, érzelmekkel teli figurái alapján derült fény a zsolnai freskó igazi jelentőségére. A kép ugyanis nem egyszerűen a szóban forgó evangéliumi történetet ábrázolja, hanem meglehetősen hűen másolja Giotto római Navicella-mozaikjának kompozícióját, s részleteit is. Ez a felismerés pedig lehetővé tette, hogy a római mű néhány további alkotóelemét is be lehetett azonosítani Zsolnán. Az árbockosár két oldalán megjelenik egy-egy fél alak igen elmosódott, sötét foltja. Ezeket Giotto képének ha-

▲▼ Apostol alakja a templom szentélyének északnyugati faláról.
Fotó: Beszterce-Naszód Megyei Múzeum

szóló pozíciójú prófétáival lehet megfeleltetni. A régebbi fotókon még kivehető egy kürtserű tárgy tartó kar is a vitorla felett, amely egyértelműen a viharos időre utaló egyik római szél-perszonifikációval azonosítható. Mindezek alapján vált világossá, hogy Zsolnán nem egyszerűen az evangéliumi történetet festették meg Giotto művének központi részét másolva, hanem a római mozaik összetett szimbólumú, teljes kompozícióját. A zsolnai freskó nemzetközi összefüggésben is nagy jelentőségű, leginkább a római mozaik korai másolatainak ritkasága miatt. A mozaik készültét követő száz évből, a 14. századból ugyanis csupán három monumentális replikája ismert a műnek. A strasbourgi Szent Péter-, illetve a pistoiai (Olaszország) antonita templomban lévő freskók (1320-as évek, illetve 1372 után) csak alapkompozíciójukban követik a római mozaikot, és részleteik,

motivumaik is inkább csak felidézik azt. Egyedül a firenzei domonkos kolostorban lévő Navicella-másolat (1365–1368) tekinthető meglehetősen hűnek, s a másolásnak nagyjából ezt a szintjét képviseli a zsolnai is. Utóbbi egy ponton még meg is haladja a firenzeit: Giotto prófétáinak fél alakjai legkorábban ugyanis a zsolnai freskón tűnnek fel a másolatok sorában.

Arra a kérdésre, hogy hogyan került Giotto kompozíciója a nyugati kereszténység egy meglehetősen periferikus helyszínére, az írott források teljes hiánya és a többféle lehetőség miatt nem tudunk egyértelműen válaszolni. Érdemes azonban rögtön leszögezni, hogy bizonyosan nem Giotto személye volt ennek a kulcsa: az itáliai mesterről az erdélyi megrendelő, illetve az ottani mesterek ugyanis nyilvánvalóan soha életükben nem hallottak. Sokkal inkább a kép témája és összetett mon-

danivalója lehetett az, ami miatt Zsolnán e kompozíciót megfestették. Ezzel összefüggésben egyetlen konkrétumunk mégis van. A zsolnai templomot a középkorban a vatikánihoz hasonlóan Szent Péter tiszteletére szentelték, logikus tehát, hogy Péter életéből vett jelenettel vagy jelenetekkel (is) díszítették liturgikus terét. Nem teljesen kizárt azonban, hogy a kompozíció erdélyi megjelenése közvetlenül Zsolnával (esetleg Besztercével) állt összefüggésben. Róma a magyarországi, illetve erdélyi zárókoknak is az egyik első számú célpontja volt, azaz elképzelhető, hogy egy helyi egyházi személy, vagy valaki a környezetéből Rómában járva beszerezte a Navicella-kép vázlatát, s odahaza egy helyi műhellyel megfestette azt a temploma falára. Egyéb tényezők alapján azonban valószínűbbnek tűnik, hogy festőműhelyeken keresztül juthatott el a Navicella egy rajza valahogyan Erdélybe, ahol akár több, köztük jelentősebb helyen is megfesthették, s Zsolnán esetleg már egy ilyen példát másoltak.

Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a fenti tudományos eredmények következményeként a kizsolnai templom részleges vagy teljes megmentésére biztosítva lesz az anyagi háttér. Ez nem csak a helyszínen látható részletek fennmaradása miatt fontos. Ha ugyanis megoldott a védelmük, azokat a falképeket is érdemes lesz feltárni, amelyek még mindig újkori ráfestések alatt rejtőznek. Noha a Navicellához mérhető jelentőségű lelettel talán már nem számolhatunk a templomban, vannak arra utaló jelek, hogy további, nem átlagos középkori ábrázolások még mindig előkerülhetnek Kizsolnán.

▲ Falkép részlete Krisztus alakjával a szentély északkeleti falán. Fotó: Germán Kinga, 2007 ▲